

JAARBOEK

VAN HET

KONINKLIJK NEDERLANDSCH GENOOTSCHAP

VOOR

MUNT- EN PENNINGKUNDE

ONDER DE ZINSPREUK

„Concordia res parvae crescunt”

TE

AMSTERDAM

Commissie van Redactie:

Mr. J. VAN KUYK ('s-Gravenhage).

Dr. W. F. BAX (Amsterdam),

Dr. J. W. A. VAN HENGEL (Utrecht),

Dr. J. H. JONGKEES (Bussum).



XXXIII-XXXIV 1946-1947,

TWEEDE GEDEELTE.

AMSTERDAM

UITGAVE VAN HET GENOOTSCHAP

1947

DE MUNTEN VAN VLAANDEREN
ONDER
LODEWIJK VAN NEVERS EN LODEWIJK VAN MALE

door
H. ENNO VAN GELDER

De rijke serie gouden en zilveren munten van Lodewijk van Nevers en Lodewijk van Male is terecht beroemd. Enerzijds zijn zij in artistiek opzicht een der beste uitingen van de muntkunst van de 14e eeuw; anderzijds hebben zij door de grote omvang van de productie en de talrijke navolgingen in en buiten de Nederlanden ¹⁾ een grote bekendheid verworven. Gedurende meer dan een halve eeuw heeft het muntwezen van Vlaanderen — toenmaals politiek en economisch het belangrijkste gewest der Nederlanden — dat van alle omliggende streken min of meer beheerst, doordat de Vlaamse stukken overal in omloop kwamen en de landsheren voor hun eigen stukken de Vlaamse typen kozen.

Aangezien deze aansluiting bij Vlaanderen in Holland in zeer sterke mate, in Utrecht en Gelre veelvuldig plaats had, is voor een behoorlijke classificatie van de 14e eeuwse munten der Noordelijke Nederlanden een overzicht van de ontwikkeling in Vlaanderen onontbeerlijk. Terwijl elders archivalische gegevens over het muntwezen in deze tijd nog schaars zijn, zijn voor Vlaanderen belangrijke bronnen bekend: een vrij volledige reeks rekeningen van de door de muntmeesters aan de graaf uitbetaalde sleischat, waarin gewoonlijk uitvoerig tijd en plaats van vervaardiging, muntvoet en aangemunte hoeveelheden vermeld worden ²⁾.

¹⁾ Verzameld door R. Serrure in: *Annales de la Société d'archéologie de Bruxelles* XIII (1899), blz. 137—200.

²⁾ . Uitgegeven in: V. Gaillard, *Recherches sur les monnaies des comtes de Flandre* (Gent, 1852), Pièces Justificatives.

Met behulp hiervan kunnen datering en muntvoet der verschillende uitgaven vastgesteld worden, al is het te betreuren, dat omtrent de motieven die de graaf tot de verschillende wijzigingen hebben geleid, niets vermeld wordt.

Numismatisch kan de tijd der beide Lodewijken — eigenlijk doorlopend tot de nieuwe regeling van Philips de Stoute in 1386 — in drie perioden verdeeld worden naar het voornaamste zilverstuk, dat in elke periode werd aangemunt.

I tot 1337 (tijd van de *halve groot*)

Goud: gulden.	Zilver: groot.
royal.	$\frac{1}{2}$ groot.
	$\frac{1}{4}$ groot.

II 1337—1365 (tijd van de *groot*)

Goud: engel, hardi, schild.	Zilver: groot.
lam (royal, frank).	$\frac{1}{3}$ groot.

III 1365—1386 (tijd van de *dubbele groot*)

Goud: leeuw, helm, flandres.	Zilver: dubbele groot.
schild.	groot.
	halve groot.

Gedurende de 1e periode stond het graafschap onder sterke Franse invloed, vooral sedert Lodewijk van Nevers in 1329 met behulp van een Frans leger de opstand in West-Vlaanderen had neergeslagen. Het muntwezen blijft, evenals dit onder diens voorgangers sedert de bezetting van het land door Philips IV van Frankrijk (1298—1302) het geval geweest was¹⁾, nauw met het Franse verbonden. Gerekend wordt in ponden gebaseerd op de bekende Toursche groot van Lodewijk IX van Frankrijk, in Vlaanderen verdeeld in 12 penningen parisis²⁾. Geslagen worden groten en, in veel groter hoeveelheden, halve en kwart groten met een leeuw op de voorzijde en verschillende keerzijden³⁾. In de oudste

¹⁾ Zie: V. Tournour in: *Revue belge* XC (1938), blz. 5—78.

²⁾ H. van Werveke, *De Gentsche Stadsfinanciën in de Middeleeuwen* (Brussel 1934), blz. 153.

³⁾ Gaillard, no. 184 en 185; 187 en 194; 189, 195 en 196.

muntrekening, die van 1334—7, worden uitsluitend de beide laatste soorten zilveren munten verantwoord; hieruit blijkt, dat het gewicht 115 per mark (2,13 g) en 230 per mark (1,07 g) was, het gehalte 10 p. 6 gr. ¹⁾. Daar de halve groot zodoende 1,82 g zilver bevatte, moet de groot 3,64 g, zilver bevat hebben; dit bedrag komt voldoende overeen met het wettelijke zilveragehalte van de toenmalige koninklijke groot (3,85 g.) ²⁾, om te bevestigen, dat inderdaad de Vlaamse groten tot 1337 aan de Franse gelijk zijn gebleven.

De halve groten van dit type waren de eerste Vlaamse munten — afgezien van de adelaargroten uit de vorige eeuw — die op grote schaal buiten Vlaanderen ingang en navolging vonden onder de naam van „ganzen" ³⁾. In het Noorden zijn zij voornamelijk bekend van Gelre, Koevorden en Kuinre.

Naast deze zilverstukken werden twee goudstukken aangemunt. In de eerste plaats guldens naar Florentijns type met Johannes de Doper en de grote lelie ⁴⁾, welke muntsoort sedert het begin van de 14e eeuw tengevolge van de opkomst van de handel met Italië ingang gevonden had ⁵⁾; hiernaast de zeldzamer royal, een navolging van het gelijknamige stuk van de Koning van Frankrijk ⁶⁾. De gulden woog 3,42 g, de royal vermoedelijk, evenals in Frankrijk, 4,22 g; zij liepen te Gent in 1330—34 voor 12 en 15 groot ⁷⁾, zodat zij 0,285 en 0,281 g goud per groot bevatten, juist evenveel als de Franse goudstukken in deze tijd ⁸⁾.

In 1337 kwam een einde aan de afhankelijkheid, waarin Vlaanderen ten opzichte van de Franse koning verkeerde: in de beginnen-

¹⁾ In de rekening aangeduid als grote en kleine witten; de waarde volgt uit blz. 45 (2 grantz deniers qui valent 1 gros); het gewicht uit de lijst van leveranties op blz. 33—41; het gehalte uit het hoofd van de rekening op blz. 31—2.

²⁾ A. Dieudonné, *Monnaies royales françaises* II (1916), blz. 247.

³⁾ *Tijdschrift* XVII (1909), blz. 124.

⁴⁾ Gaillard, no. 183.

⁵⁾ Tourneur in: *Revue belge* LXXVIII (1926), blz. 129—134.

⁶⁾ M. de Marchéville in: *Congrès international de numismatique, réuni à Paris en 1900*, Procès-verbaux et mémoires, blz. 303 (Pl. XXV, 1).

⁷⁾ van Werveke, blz. 118—119.

⁸⁾ Dieudonné, blz. 247.

de oorlog tussen Frankrijk en Engeland werd het land gedwongen zich met Eduard III tegen Philips VI te verbinden; de graaf, die trouw bleef aan zijn leenheer, verloor alle gezag en het land werd door de stad Gent geregeerd onder leiding van Jacob van Artevelde.

Juist in de zomer van 1337 — de maanden, waarin Eduard III, door afsnijding van de woltoevoer, de graaf aan zijn zijde trachtte te dwingen, wat tot een ernstige economische crisis leidde — kort na het in werking treden van de ordonnantie van Jan. 1337, waarbij Philips VI voor Frankrijk een periode van voortdurende muntverslechtering inluidde¹⁾, treedt blijkens de rekeningen in Vlaanderen een ingrijpende wijziging in het muntwezen in. In plaats van de oude halve en kwart groten worden — door een nieuwe muntmeester²⁾ — groten en sterlingen ($\frac{1}{3}$ groten) geslagen, die belangrijk minder zilver bevatten: het gewicht is $60\frac{1}{2}$ en $181\frac{1}{2}$ per mark (4,05 g en 1,35 g) het gehalte 9 p.³⁾, zodat de nieuwe groten slechts 3,03 g zilver bevatten, een vermindering van 20 %. Tegelijk werd een nieuw goudstuk ingevoerd, de engel⁴⁾, weldra vervangen door de hardi van hetzelfde gehalte en gewicht⁵⁾; het laatste stuk is een navolging van het pas ingevoerde gouden schild van Philips VI en had, voorzover uit de slecht overgeleverde rekening op te maken is, hetzelfde gewicht van 54 per mark (4,54 g); de koers zal evenals die van het koningschild 18 nieuwe groten geweest zijn⁶⁾, zodat de nieuwe goudstukken 0,252 g goud per groot bevatten, een vermindering van ruim 10 % (een geringere vermindering dan bij het zilver, daar de waarde van het goud ten opzichte van het zilver gedaald is).

¹⁾ Dieudonné, blz. 156.

²⁾ Falcone da Lampaggio. Over hem: *Revue belge* LXXI (1919), blz. 327—336; LXXXVII (1935), blz. 8.

³⁾ Af te leiden uit de lijst van leveranties op blz. 51—7.

⁴⁾ De Marchéville, Pl. XXV, 3.

⁵⁾ De Marchéville, blz. 311—2 [Pl. XXV, 4].

⁶⁾ van Werveke, blz. 123.

Het ligt voor de hand aan te nemen, dat deze belangrijke wijziging in muntvoet en denominatie van het zilver — evenals een nieuw goudstuk werd ingevoerd — aanleiding geweest is voor het invoeren van een nieuw type voor de zilveren munten: de bekende groot met een leeuw met omschrift binnen een ornament-rand op de Vz. en een het binnenste omschrift doorbrekend kruis op de Kz. ¹⁾). Dit type, tegenwoordig meestal „leeuwengroot” genoemd, in Noord-Nederlandse rekeningen van de tijd vaak als „gesel” aangeduid ²⁾, is namelijk met zekerheid ingevoerd vóór 1339: in dit jaar wordt in de Hollandse Grafelijkheidsrekeningen voor het eerst van gesellen gesproken en dit type werd gebruikt voor de munten, die geslagen werden op grond van het handels- en muntverdrag, dat 3 December 1339 tussen Vlaanderen en Brabant gesloten werd en waarin beide landen, politiek sinds enige tijd nauw met Engeland verbonden, onder meer overeenkwamen op dezelfde voet te munten ³⁾). De bijbehorende sterlingen kunnen niet met zekerheid geïdentificeerd worden: bekend zijn sterlingen van het type der oude kwart groten met kort kruis ⁴⁾ en sterlingen met een lang kruis, in welks hoeken leeuwenkopjes ⁵⁾; beide typen komen ook bij navolgingen buiten Vlaanderen voor.

Dit stelsel, bestaande uit een goudstuk naar voorbeeld van het gelijktijdige Franse — aanvankelijk het schild, sedert 1356, nadat in Frankrijk het schild door het lam was vervangen ⁶⁾, een Vlaams lam ⁷⁾⁸⁾ — en een zilverstuk van onafhankelijke beelde-naar en muntvoet, bleef bijna 30 jaar in gebruik. In de latere jaren van Lodewijk van Nevers schijnt niet regelmatig gemunt

¹⁾ Gaillard, no. 201, 202, 219.

²⁾ *Procès-verbaux et mémoires du Congrès international de numismatique ... tenu à Bruxelles en 1910*, blz 84-85

³⁾ A. de Witte, *Histoire monétaire des comtes de Louvain, ducs de Brabant, marquis du Saint Empire Romain I* (Antwerpen 1894), blz. 131-133.

⁴⁾ *Bulletin mensuel de numismatique et d'archéologie I* (1881-2), blz. 17 [Pl. II, 1].

⁵⁾ *T.a.p.*, blz. 18 (Pl. II, 2).

⁶⁾ Dieudonné, blz. 158-9 en 258-9.

⁷⁾ Gaillard, no. 210-211.

⁸⁾ Naast lammen werden voorbijgaand royalen (niet teruggevonden) en franken geslagen (Gaillard, no. 212-213).

te zijn, de rekeningen vertonen althans vele hiaten. Eerst in 1349 wist de nieuwe graaf, Lodewijk van Male, zijn gezag in het gehele land te herstellen, waarvan hij gebruik maakte om de munt naar Brugge te verplaatsen, waar zeer druk gewerkt werd. In 1354 keerde de munt naar Gent terug en een tweede atelier werd na de succesrijke oorlog tegen Brabant in 1357 in het pas veroverde Mechelen geopend.

In het type der munten werd weinig gewijzigd: het schild van 1338 werd weldra vervangen door een schild met een adelaar¹⁾, waarvan ook onderdelen werden aangemunt, in navolging van de sinds 1338 te Antwerpen geslagen z.g. keizerschilden²⁾. Op de groot werd de adelaar in het omschrift der Vz. door een kruis vervangen, wat niet later dan 1357 gebeurd kan zijn³⁾, waarschijnlijk vóór of in 1354⁴⁾; het weglaten van het leeuwtje in de ornament-rand hangt wellicht met de tijdelijke verplaatsing van de munt naar Brugge samen, daar, althans later, de leeuw het teken van de Gentse munt is.

Ook de munten van deze periode vonden veel ingang en navolging: in rekeningen uit het midden van de 14e eeuw worden overal in de Nederlanden, Vlaamse (Brugse, Gentse) schilden en groten genoemd⁵⁾. Beide soorten worden ook nagevolgd; het duidelijkst in Holland, waar in een ordonnantie van 19 October 1355 uitdrukkelijk de Vlaamse muntvoet wordt voorgeschreven⁶⁾.

Er is behalve in het uiterlijk van de munten echter nog een ander belangrijk verschil tussen de 1e en de 2e periode. Terwijl tot 1337 de muntvoet onveranderd gebleven was, treedt na dit

¹⁾ Gaillard, no. 207-209.

²⁾ Zie: de Witte, no. 374-375; Cumont in: *Annales de la Société d'archéologie de Bruxelles* V (1901), blz. 10-13.

³⁾ De stukken, die Lodewijk van Male in dit jaar als graaf van Rethel liet slaan, hebben het kruis (Gaillard, no. 231).

⁴⁾ Bekend is een piéfort, waarop de naam van Jan Coppins is aangebracht, dezelfde die 1349-1354 de muntordonnanties ondertekende (*Mélanges de numismatique* I (1875), blz. 456-461).

⁵⁾ B.v.: *Tijdschrift* XII (1904), blz. 37-72.

⁶⁾ Zie: P. O. van der Chijs, *De munten der voormalige graafschappen Holland en Zeeland* (Haarlem 1858), blz. 181-184 en *Tijdschrift* XVI (1908), blz. 344-347.

jaar een voortdurende geleidelijke verlaging in van gewicht en gehalte, zowel van de gouden als van de zilveren stukken. Het gewicht van de groot liep terug van $60\frac{1}{2}$ per mark in 1337 (4,05 g) tot 78 per mark in 1363 (3,14 g), het gehalte van 9 p. (3,04 g zilver) tot 6 p. (1,57 g zilver), een daling van bijna 50 %. Het schild daalde van 54 per mark en 24 karaat in 1338 tot 55 per mark (4,37 g) en 21 karaat (3,90 g goud) in 1357, terwijl de koers opliep van 18 tot 24 groten; het hierop volgende lam, dat voor 28 groten liep, daalde van $52\frac{1}{2}$ per mark (4,71 g) en 24 karaat tot $53\frac{1}{2}$ per mark (4,58 g) en $19\frac{1}{2}$ karaat in 1363 (3,72 g goud). De hoeveelheid goud per groot verminderde dus van 1337 tot 1363 van 0,254 g tot 0,133 g, eveneens bijna 50 %.

Het is hier niet de plaats nader in te gaan op de motieven, die de regeerders van Vlaanderen bewogen hebben, deze zeer belangrijke muntverzwakking voortdurend toe te passen. Slechts moet opgemerkt worden dat de waardevermindering van de zilveren groot zeer geleidelijk in zijn werk gegaan is, terwijl de koers van de goudstukken, die in mindere mate aan verlaging van gehalte onderworpen werden, telkens in de nieuwe groten opnieuw werd vastgesteld. Tengevolge hiervan ontwikkelde zich niet onafhankelijk van de geslagen munten een stelsel van rekenmunten gebaseerd op de zilverinhoud van de oude niet meer geslagen stukken, doch daalde de waarde van de rekenenheid in dezelfde mate als die van de werkelijke stukken¹⁾.

De derde periode zet in met de invoering van geheel nieuwe munttypen; de betekenis van deze wijziging is echter moeilijker vast te stellen, omdat de rekeningen over de periode na 1363 onvolledig overgeleverd en minder uitvoerig opgesteld zijn. Geslagen worden sedert 1365 gouden leeuwen²⁾ en zilveren leeuwen³⁾, beide met een zittende leeuw, die een zware pot-helm draagt, op de Vz. De gouden leeuw van zuiver goud en $45\frac{1}{2}$ per mark (5,41 g) werd uitgegeven voor 40 groten, hij

¹⁾ Zie: van Werveke, blz. 144; *Revue belge de philologie et d'histoire*, XIII (1934), blz. 131.

²⁾ Gaillard, no. 214; met $\frac{1}{2}$ leeuw: no. 215.

³⁾ Gaillard, no. 223-225.

bevatte dus 0,135 g goud per groot, evenveel als de laatste lammen van de vorige periode.

Van de zilveren leeuw wordt aanvankelijk slechts het gehalte (9 p.) vermeld; eerst in 1375 wordt vollediger gesproken van zilveren leeuwen van 2 groten, gewicht 57 per mark, gehalte $6\frac{1}{2}$ p. Hiermede worden ongetwijfeld de bekende plakken, dubbele groten of botdraggers bedoeld, die op even ruime schaal navolging vonden als de oudere leeuwengroten. Dit type moet echter reeds in 1365 zijn ingevoerd ¹⁾, daar de navolgingen van Holland ²⁾ en Kamerijk ³⁾ van 1366 dateren en in Gelre in 1369 met Vlaamse plakken gerekend wordt ⁴⁾; de onderdelen van 4 en 2 sterlingen ($\frac{4}{3}$ en $\frac{2}{3}$ groot), die in de rekeningen van 1366 vermeld worden, zijn slechts verklaarbaar naast een stuk van 2 groten. Met zilveren leeuwen moeten dus van de aanvang af dubbele groten bedoeld zijn, niet de — veel zeldzamer — groten van overeenkomstig type ⁵⁾, die eerst in 1369 worden verantwoord als halve leeuwen ⁶⁾. Waarschijnlijk is het gewicht in 1365 hetzelfde of iets hoger geweest dan in 1375 ⁷⁾: 57 per mark (4,32 g), zodat de plak oorspronkelijk 2,88 g zilver of iets meer bevatte. Voor het zilver is dus in tegenstelling met het goud wederom een verlaging van dezelfde aard toegepast als zo dikwijls, daar twee groten van de vorige uitgave 3,14 zilver bevat hadden; vermoedelijk is de reden wederom een wijziging in de verhouding tussen de waarde der beide metalen, die ook in Frankrijk tot uiting kwam ⁸⁾.

¹⁾ Verg. Serrure, blz. 183-4 en *Revue belge* XLVI (1891), blz. 326-8.

²⁾ Van der Chijs, *t.a.p.*, blz. 210 en Pl. VI, 16.

³⁾ C. Robert, *Numismatique de Cambrai* (Parijs 1861), blz. 332-3.

⁴⁾ *Vereeniging Gelre, Bijdragen en Mededeelingen* XXX (1934), blz. 197-218.

⁵⁾ Gaillard, no. 227. Ook halve groten zijn geslagen: Gaillard, no. 228.

⁶⁾ De enige dateerbare navolgingen zijn van kort vóór en na 1370: de groten van Gui VI en Walram van Luxemburg, graven van St. Pol (*Revue belge* LI (1895), blz. 173-175).

⁷⁾ In Kamerijk werd voor de navolging van dit stuk in 1366 een gewicht van 57 per mark voorgeschreven (Robert, blz. 332-3).

⁸⁾ Dieudonné, blz. 267.

In hoofdzaak is de wijziging van 1365 van technische aard geweest: de oude stukken voldeden niet meer aan de behoeften van het verkeer, dat gouden munten van hoog gehalte en zilverstukken van behoorlijke omvang verlangde, terwijl bovendien het vertrouwen in de zo vaak in kwaliteit verminderde oude stukken verloren gegaan was¹⁾. Vandaar dat een nieuw goudstuk van zuiver goud werd gecreëerd, uitgegeven voor de goed in het rekenstelsel passende waarde van 40 groten, en een nieuw zilverstuk ter dubbele waarde van de steeds kleiner geworden groot.

In de muntpolitiek van de graaf kwam echter geenszins een wijziging: ook gedurende de derde periode werd de zilverinhoud geleidelijk verlaagd: de plak daalde van 2,88 g zilver of meer in 1365 — het sterkst gedurende de moeilijke jaren van de opstand van Gent onder Philips van Artevelde (1379—1385), toen uitsluitend te Mechelen werd gemunt — tot 58 per mark (4,25 g) en 5 p. 18 gr. (2,02 g zilver) in 1386²⁾, dus een vermindering van ruim 30 %.

De waarde der goudstukken daalde op overeenkomstige wijze; nieuw was slechts, dat voor het type der goudstukken niet meer aansluiting bij Frankrijk werd gezocht, waar sedert 1361 een periode van stabiliteit in het muntwezen heerste³⁾. Aanvankelijk werd bij elke verandering — gelijktijdig met verlaging van het gehalte van de zilveren plak — een nieuw type gecreëerd: in 1367 de helm⁴⁾, in 1369 de „Flandres”⁵⁾. Tussen 1370 en 1372 werd het schild opnieuw ingevoerd, in zoverre van de vroegere schilden afwijkend, dat de adelaar door de Vlaamse leeuw vervangen is⁶⁾; ook van dit stuk werden gewicht en gehalte meermalen verlaagd: in 1386 was de muntvoet 54½ per mark (4,49 g)

1) Een dergelijke maatregel was de vervanging van het lam door een dubbel lam van bijna zuiver goud in Brabant in 1366 (*Bulletin de numismatique* V (1898), blz. 97-102).

2) Zie: *Revue numismatique* 1861, blz. 111.

3) Dieudonné, blz. 161.

4) Gaillard, no. 216; met ⅓ helm: Collection H. Meyer, auctie Parijs 1902, no. 2373.

5) Gaillard, no. 217.

6) Gaillard, no. 218.

en $21\frac{1}{2}$ karaat (4,04 g goud), de koers 40 groten¹⁾, zodat het 0,101 g goud per groot bevatte, een vermindering van ongeveer 25 % ten opzichte van de helm van 1365.

De stukken van de derde periode vonden even gemakkelijk ingang in de omliggende gewesten als die van de tweede, in hoofdzaak de zilveren plakken, die zoals gebleken is, zeer spoedig algemeen verbreid waren. Wanneer inderdaad de wijziging van 1365 slechts van technische aard is, kan de navolging van leeuwengroten en plakken als één geheel gezien worden. De oorzaken, die omstreeks 1340 tot de overname van de Vlaamse munten buiten het graafschap leidden — in de eerste plaats de politieke en economische voorsprong van het land en de daaruit voortvloeiende verbreiding van de Vlaamse munten over een groot gebied, bleven lange tijd werken: zij leidden ertoe, dat de nabuurlanden elke wijziging in de muntvoet in Vlaanderen moesten meemaken, omdat beter geld dan het Vlaamse nergens in omloop kon blijven. Eerst tegen het einde van de regering van Lodewijk van Male beginnen de Noordelijke gewesten zich meer van het Vlaamse stelsel los te maken: in Holland worden in 1377 voor het eerst zilveren munten geslagen van een type, dat geheel van het Vlaamse onafhankelijk is: de groten met de helm²⁾; de muntvoet was echter dezelfde als in Vlaanderen: de nieuwe Hollandse groten bevatten 1,17 g zilver³⁾, zodat twee stukken juist evenveel zilver bevatten als de toenmalige Vlaamse dubbele groten. De muntslag van Vlaanderen verliest geenszins zijn betekenis voor het muntwezen der omliggende landen, maar deze afhankelijkheid komt niet meer tot uitdrukking in het type der munten.

1) *Revue numismatique* 1861, blz. 111.

2) Van der Chijs, *t.a.p.*, Pl. VII, 7.

3) *T.a.p.*, blz. 220.